

СИСТЕМОЛОГІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

SYSTEMOLOGY OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISE IN UKRAINE

У статті розглянуто генезу інституційного середовища інноваційного розвитку національного підприємництва з позицій системологічної парадигми. Акцентовано увагу на значенні державних інституцій у формуванні інституційного середовища інноваційного розвитку національного підприємництва. Конкретизовано революційний та еволюційний характер змін в інституціональному середовищі національного підприємництва.

Ключові слова: національна економіка, інноваційне підприємництво, інституціональне середовище, інституціональна матриця, формальні та неформальні інститути, економічна система.

В статье рассмотрен генезис институциональной среды инновационного развития национального предпринимательства с позиций системологической парадигмы. Акцентировано внимание на значении государственных институтов в формировании институциональной среды инновационного развития национального предпринимательства.

Конкретизирован революционный и эволюционный характер изменений в институциональной среде национального предпринимательства.

Ключевые слова: национальная экономика, инновационное предпринимательство, институциональная среда, институциональная матрица, формальные и неформальные институты, экономическая система.

The article deals with the genesis of the institutional environment of innovation development of national entrepreneurship from the point of view of systemological paradigm. The emphasis is placed on the importance of state institutions in shaping the institutional environment for innovative development of national entrepreneurship. The revolutionary and evolutionary nature of changes in the institutional environment of national entrepreneurship is specified.

Key words: national economy, innovative entrepreneurship, institutional environment, institutional matrix, formal and informal institutes, economic system.

УДК 338.242.2

Гнатенко І.А.

к.е.н., доцент, докторант
Київський національний університет
технологій та дизайну

Постановка проблеми. Формування національної моделі інноваційного розвитку підприємництва передбачає провідну регулюючу участь держави у цьому процесі. При цьому заходи такого державного регулювання повинні бути спрямовані на створення оптимального інституціонального середовища, в якому комфортно розвивалися б підприємницькі інноваційні ідеї. Система сталого розвитку підприємництва передбачає постійну трансформацію та вдосконалення інституціонального середовища засобами змін взаємозалежних елементів у вигляді правил та неформальних обмежень, які формують механізми соціально-економічного розвитку інституціональних суб'єктів підприємництва. З огляду на динамічні зміни, які виникають у зовнішньому оточенні національного підприємництва, наукової підходи до процесу формування сучасного інституційного середовища повинні постійно переглядатися та систематизуватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генеза інституціоналістики знаходилася у фокусі наукових досліджень А. Алчіана, Дж. Бьюкенена, Т. Веблена, Д. Кларака, Д. Коммонса, Р. Коуза, У. Мітчелла, Д. Норта, Р. Познера, Г. Таллока, Дж. Ходжсона, Й. Шумпетера тощо. Водночас у наукових працях практично не розглядається проблематика формування національної матриці інституціонального середовища інноваційного розвитку національного підприємництва, що є вкрай важливим та необхідним для сталого розвитку вітчизняної економічної системи.

Постановка завдання. Метою статті є генеза інституціонального середовища інноваційного розвитку національного підприємництва з позицій системологічної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій думці існує велика кількість підходів до пояснень природи інституціональних змін, які можна застосовувати до національного підприємництва. Доцільно навести досить оригінальні припущення Т. Веблена, який бачив причину змін у схильності людини до непрагматичної творчої діяльності та експериментування у зв'язку з банальною цікавістю, що, на його думку, було головним джерелом зародження нових стереотипів мислення, креативної поведінки та появи на цій основі нестандартних суспільних відносин та інституцій [1]. Й. Шумпетер уважав, що двигуном інституційного розвитку є технологічний прогрес та інноваційна природа підприємництва [2]. Д. Норт зазначав, що зміну інституціонального середовища необхідно здійснювати у зв'язку з трансформаціями типів економічних систем, які зумовлені глобалізацією та науково-технічним прогресом, а механізм інституційних зрушень реалізується шляхом об'єднання зовнішніх змін та внутрішнього накопичення знань. Дослідник уважав, що інституціональна модернізація господарської системи відбувається поступово, шляхом малих структурних зрушень та «незначних прирощень» [3]. Різкі та радикальні зсуви в інституційному розвитку відбуваються дуже рідко і зазвичай проходять під

виливом надзвичайних обставин (війни, стихійні лиха, революція, політичні перевороти).

Системологію інституційного середовища інноваційного розвитку національного підприємництва доцільно розглядати в межах неінституційної наукової школи, згідно з якою причини трансформації інституціонального середовища досліджуваного нами об'єкта концентрується в історичному розвитку та характері відносин між інституціональними суб'єктами, які закладені в інституціональній матриці. Під такою матрицею ми розуміємо стійкі історично-ментальні ланцюги фундаментальних соціальних, економічних, політичних та ідеологічних інститутів. Зокрема, таке ж бачення матриці інституціонального середовища зображене у працях А. Алчіана, Р. Коуза, Дж. Бьюкенена, Д. Норта, М. Олсона, Г. Таллока, Р. Познера, О. Уільямсона, Р. Нурієва тощо. Інституціональна матриця передбачає процес оновлення, змін, удосконалення або модернізації існуючих і продукування нових норм на національному та наднаціональному рівнях, які укорінюються шляхом латентного або відкритого розповсюдження у ментальність суспільства. Така ментальність формує специфічні та неповторні ознаки вітчизняного підприємництва, що призводить у кінцевому підсумку до інституціональних зрушень у світовій економіці (синергійний ефект дій економік світу). Деякі інституціональні норми укорінюються, діють та синергетично розповсюджуються в межах екосистеми національного підприємництва, а окремі, зазвичай невідомі, мають тимчасовий нестійкий характер дій. Як справедливо зазначав Д. Норт, спрямованість змін та трансформацій в інституціональному середовищі задається траєкторією попереднього розвитку [3]. При цьому державні, суспільні та економічні організації, які утворилися під дією існуючої інституціональної матриці, прагнуть до збереження традиційної інституціональної структури. На важливості врахування особливостей інституціональної структури в різних економічних системах акцентував свою увагу В. Ойкен, який зазначав, що в межах конкретної структури порядку окремі правові та регулятивні інститути, притаманні централізованому керуванню економікою, будуть означати зовсім інше, ніж в економічному порядку, де домінують елементи ринкової економіки [4].

Суб'єктами інституціональної модернізації інноваційного розвитку національного підприємництва можуть бути різноманітні інституціональні одиниці: представники держави, різноманітні бізнес-структури, населення (домогосподарства), суспільні організації, засоби масової інформації тощо. Взаємодіючи між собою, інституційні суб'єкти вносять зміни в інституційну систему, яка представлена сукупністю правових, регулятивних, розподільчих (фінансових) інститутів. Інститути національного підприємництва пов'язані між

собою та утворюють інституціональну систему економіки.

Зміни правових інститутів продукують удосконалення законодавчої, судової та адміністративної систем, які, своєю чергою, забезпечують недоторканість особистості, захист приватної власності, обов'язковість виконання контрактів тощо. Якість правових інститутів критично впливає на ключові характеристики національного інвестиційного клімату, без якого неможливий розвиток інноваційного підприємництва та соціальної сфери. У межах удосконалення регулятивних інституцій відбувається трансформація формальних та неформальних норм, які задають тренд розвитку окремих галузей підприємництва на національному рівні. Також змінюються принципи контролю над дотриманням загальних правил господарювання, включаючи правила внутрішньої торгівлі, ліцензування та сертифікації, санітарно-епідеміологічні правила, нормативи техніки безпеки тощо. Від незаангажованості державних регулятивних інститутів залежать трансакційні витрати, рентабельність операцій та привабливість інвестицій у приватний сектор. Розподільчі інститути продукують зміни централізованих та ринкових важелів, утворення фінансових ресурсів, згладжують ризики венчурного або звичайного підприємництва. Результативне функціонування зазначених інститутів утворює фундамент фінансово-організаційного забезпечення інноваційного підприємництва та призводить до скорочення трансакційних витрат, мобілізації та консолідації венчурного капіталу [5]. Модернізація інститутів соціального розвитку змінює пріоритети та життєві цінності суспільства у цілому або його окремих індивідуумів, провокуючи тим самим диверсифікацію підприємницької діяльності, інноваційні відкриття та зародження новаторських ідей відповідно до ринкового попиту.

Логічно, що будь-які зміни в інституціональному середовищі національного підприємництва можуть носити революційний або еволюційний характер. Революційні інституціональні зміни викликані зазвичай екзогенним запозиченням інститутів, що є досить спірним процесом, успішність якого залежить від конвергенції пануючих у країні – імпортерів неформальних та формальних правил, на основі яких функціонує імпортований інститут. Еволюційні інституціональні зміни відбуваються під час поступової трансформації інституціонального середовища, поетапного закріплення загальноновизнаних досить традиційних неформальних практик у межах формально-правових відносин. Як за еволюційного, так і за революційного характеру зміни можуть відбуватися рефлексивно – підстроюючись під підприємницьку екосистему (на умовах саморегулюючої економіки) або стимулюватися чи регулюватися державою. Для

природного відбору інститутів національного підприємництва необхідний значний проміжок часу. Роль держави полягає у тому, щоб вона поставала ініціатором формальних змін інституціонального середовища. Проте формальні відносини обмежуються не лише їх створенням, вони починають працювати лише тоді, коли підкріплюються неформальними нормами та відносинами (що мінімізує ескалацію конфлікту в підприємницькій екосистемі внаслідок «мертвих» або слабо ефективних формальних приписів).

Роль держави як найважливішого інституту національного підприємництва важко переоцінити. Зокрема держава як організація володіє конкурентними перевагами в реалізації засобів регуляторного впливу (примусу, контролю, відповідальності, покарання), що за вдалого їх застосування підсилює результативність інноваційного розвитку національного підприємництва. У цьому полягає унікальність впливу державного апарату як інституціонального суб'єкта на підприємництво. Держава на відміну від фірми та домогосподарства не тільки зобов'язана підкорятися правилам гри, а й розробляти формальну частину цих правил. Отже, постає картина двоєстичної ролі держави з позицій інституціонального підходу. Держава утворює законодавчу базу (правила гри), які стимулюють інноваційний розвиток національного підприємництва, наприклад: захист приватної власності; заохочення інноваційних ідей; залучення інвестицій до інноваційних проєктів; надання пільг підприємцям, які створюють нові робочі місця та активізують нестандартні форми зайнятості; захист від недобросовісної конкуренції; антимонопольне законодавство тощо.

З усіх зазначених правил гри, які встановлені державою, фундаментальними є формальні норми, пов'язані із захистом саме інноваційності як найважливішого концепту розвитку підприємництва, без чого взагалі інноваційне підприємництво неможливе. Державний протекціонізм інноваційності, творчості, креативності та неординарності мислення взагалі визначає ефективність інституціонального перетворення за ринкових умов. Комерціалізація будь-якого інноваційного проєкту передбачає наявність гаранту, який би фіксував та захищав інтелектуальне право, тож держава у цьому сенсі виступає як зовнішня сила, яка наглядає за дотриманням прав суб'єктів підприємницької діяльності, які комерціалізують ідею [6]. Ще один важливий інституціональний аспект держави полягає у тому, що державні інститути регламентують доступ резидентів та нерезидентів до інноваційного підприємництва, що є чинником впливу на ступінь монополізованості національного підприємництва. Тож чим справедливіші умови створює держава до, наприклад, фінансового забезпечення інноваційної діяльності різним суб'єктами

господарювання, тим більш конкурентніша національна економіка.

Аналізуючи роль держави в інституціональному середовищі національного підприємництва, можемо зауважити, що, по-перше, держава є крупним гравцем у зазначеному середовищі та сама є власником-підприємцем (державні підприємства), що забезпечує широкомасштабне виробництво благ. По-друге, виступає у ролі великого споживача благ, а по-третє – регулює діяльність підприємницьких одиниць за допомогою законодавчої компоненти.

Доцільність розвитку державного підприємництва демонструють на своєму прикладі Німеччина, Австрія, Франція, Португалія, Велика Британія та інші країни, що мають значний державний підприємницький сектор.

Загальновідомим фактом є те, що в межах інституціональної теорії завжди точилися суперечки стосовно необхідності взагалі державного регулювання підприємництва. Наприклад, представники класичної політекономії вважали, що немає потреби державі втручатися у функціонування ринку (який за допомогою ринкових сил є саморегулюючим). Проте в умовах жорсткої конкуренції між підприємцями та несприятливих зовнішніх чинників, які впливають на інноваційну діяльність, державне регулювання є необхідним. Поставши іманентним феноменом у національній економіці, державне управління національним підприємством утворило своє неповторне інституціональне середовище, яке ґрунтується на сукупності приписів (нормативно-правових актів), правил, засад тощо, які впливають на інноваційний розвиток національного підприємництва. Взаємодія в межах інституціонального середовища національного підприємства та державне регулювання утворюють нормативність (norma – керівний початок, правило) системи підприємства та чинять позитивний вплив на інноваційні зрушення. Нормативність може слугувати мотиватором генерації інноваційних ідей, проте вона має цільову спрямованість, тобто ґрунтується на цілі, яку ставить держава (принцип цілепокладання). Взаємозв'язок суб'єктів національного підприємства утворює тісне коло інституцій із загальнонаціональними ідеями (місіями, цілями, підцілями), ефективна взаємодія в межах якого можлива за умов наявності:

інституціонального середовища інноваційного розвитку національного підприємства (системи правил, регулятивних та розподільчих інститутів), яке визначає правила гри та координує діяльність людей;

уряду, який здатний забезпечити вирішення стратегічних та тактичних завдань інноваційного розвитку засобами розроблення ефективного нормативно-правового забезпечення (правових інститутів);

економічної системи, здатної сприймати адміністративні та економічні методи впливу з боку органів державної влади;

ресурсів, що робить можливим реалізацію поставлених цілей.

Отже, дослідження інституціонального національного середовища підприємництва засвідчує наявність у ньому формальних правил, які ґрунтуються на нормативно-правовому забезпеченні функціонування підприємництва та неформальних – ментальності, норм поведінки індивідумів, які формують моделі підприємницької поведінки та задають подальший тренд інноваційного розвитку економіки.

Висновки з проведеного дослідження. Світові тенденції інноваційного розвитку національного підприємництва демонструють необхідність постійних інституціональних перетворень та переосмислень системи підприємництва. Особлива увага повинна належати розвитку людського капіталу, за допомогою якого продукуються інноваційні ідеї. Вже сьогодні чітко простежується процес формування принципово нової моделі підприємця-новатора, здатного адекватно сприймати технологічні, економічні та інші глобальні виклики, які провокуються внаслідок підсилення синергії наднаціональних інститутів у межах регіональної інтеграції. В інституціональних пере-

твореннях національного підприємництва слід уникати шаблонного копіювання досвіду інших країн у розвитку інноваційного бізнесу. Залучення позитивного досвіду слід здійснювати лише з урахуванням принципу цілепокладання в межах державної стратегії, враховуючи соціально орієнтовану модель підприємництва з неповторною ментальністю (неформальними правилами) українського народу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / под ред. В.В. Мотылева ; пер. с англ. С.Т. Сорокина. Москва : Прогресс, 1984. 348 с.
2. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. 176 с.
3. Норт Д. Институти, институційна зміна, функціональна економіка ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко. Київ : Основи, 2000. 198 с.
4. Ойкен В. Основы национальной экономики. Москва : Экономика, 1996. 349 с.
5. Гнатенко І.А. Особливості функціонування сучасного малого підприємництва як органічного елементу ринкової економіки. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 2. Т. 1(222). С. 214–217.
6. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. Москва : Прогресс, 1995. 496 с.